

MYSEĽ A KULTÚRA

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

VIŠŇOVSKÝ, E.: Mind and Culture
FILOZOFIA 58, 2003, No 1. p. 1

There are two different approaches to mind: cognitivist and sociocultural. The author attempts at outlining the latter, while indicating that both approaches are complementary rather than excluding each other. Another difference the author makes in his paper is the difference between brain and mind. Based on the sociocultural approach, human mind is the sociocultural quality or function of the brain, it is the sociocultural construction and product. The content of mind is a representation, which is not only mental, but also social.

Úvod. Čo robí môj mozog, keď toto píšem? Okrem toho, že poviem, že "pracuje", neviem o tom povedať nič, pokiaľ nie som školený neurológ, neuropsychológ a pod. Jedna zo súčasných neurologických teórií napríklad hovorí, že náš mozog pracuje ako darvinovský stroj, v ktorom medzi sebou súťažia jednotlivé reprezentácie [1]. Neurológ sa teda pokúša vysvetliť, ako to, že môj mozog pracuje tak, že myslí. Keby sa však mohol pozrieť do môjho mozgu, videl by tam určite všeličo, len nie moje myšlienky. Mohol by sa zamerať na hociktorú časť môjho mozgu, ale nemohol by z nej vyčítať to, čo práve vymyslím a napíšem. Neurologické skúmanie mozgu určite vysvetľuje všeličo, no sotva naše myslenie, a už vôbec nie obsah nášho myslenia. Napriek tomu, že nemožno pochybovať o tom, že človek myslí mozgom, *mozog sám osebe nie je ešte ľudskou myslou*.

Nepochybne, vzťah mozgu a mysle je mimoriadne zaujímavý problém, ktorý riešia "neurovedy", kognitívna veda i "neurofilozofia" manželov Churchlandovcov [2]. Navzajem tento prístup *kognitivistickým* aspektom alebo prístupom ku skúmaniu mysle. Okrem neho však existuje aj *sociokultúrny* aspekt alebo prístup k mysli, ktorý je síce uznávaný ako rovnako legitímny, avšak v porovnaní s prvým bol (a do istej miery ešte stále je) pokladaný za marginálny a takmer irelevantný. Navyše, zatiaľ niet teórie, ktorá by oba aspekty či prístupy uspokojivo spojila do jedného teoretického celku.

Aký je teda vzťah mysle a kultúry? Môže filozofia mysle, psychológia alebo kognitívna veda ako "veda o mysli" ignorovať rolu kultúry v teórii mysle? Môže nejaká kultúra pomôcť pochopiť myseľ, a naopak, myseľ pomôcť pochopiť kultúru? Máme vysvetľovať myseľ z kultúry, a/alebo kultúru z mysle? Sú myseľ a kultúra voči sebe autonómne - alebo ako vlastne súvisia? Máme kultúru vo výskume mysle brať vážne? V tomto príspevku sa pokúsím načrtnúť, v čom vlastne sociokultúrny aspekt či prístup k mysli spočíva.

Predbežné provokatívne otázky. Rodí sa človek s mozgom, alebo s myslou? Alebo sa rodí s mozgom, ktorý je už myslou (má v sebe myseľ)? Ale ako je to možné? Vďaka čomu? Vďaka génom? Akým génom? Alebo je to skôr tak, že ľudský mozog sa

mysľou iba stáva, a ak, tak vďaka čomu? A odkiaľ vieme, že máme nielen hlavu a mozog v nej, ale aj myseľ? Je myseľ produktom čisto biologickej evolúcie a kultúra následným produktom evolúcie mysle? Alebo je to skôr tak, že biologická evolúcia viedla ku vzniku kultúry a myseľ je až následným produktom kultúrnej evolúcie? Či ešte inak: Vznikli myseľ a kultúra v evolúcii človeka súčasne?

Tradičná filozofia mysle. Filozofi sa zaoberajú myseľou (dušou, vedomím, psychikou, mentálnym životom človeka) už 2500 rokov. Táto tradičná (platónsko-karteziánska) filozofia mysle sa pohybuje v dvoch základných rovinách:

1. ontologickej, v rámci ktorej sa filozofia zaoberá tradičným problémom *myseľ/tele*; myseľ vysvetľuje zásadne a takmer výlučne v relácii s telom v rôznych variantoch: idealistickom (myseľ ako zvláštna a samostatná entita, realita a pod.), materialistickom (myseľ ako forma, atribút tela a pod.) či dualistickom (myseľ ako samostatná substancia popri tele ako substancii); v tejto rovine ide o riešenie otázky: Ako je možné, že popri tele (alebo v tele) existuje aj myseľ, niečo mentálne, a ako vlastne súvisí myseľ, táto zvláštna entita, s telom?

2. epistemologickej, v rámci ktorej sa filozofia zaoberá tradičným problémom *myseľ/svet*; myseľ chápe zásadne a takmer výlučne ako "zrkadlo" reality, kontajner poznatkov či reprezentácií, ktoré myseľ o svete viac či menej jasným alebo nejasným spôsobom zbiera, zhromažďuje, triedi, uskladňuje, distribuuje atď.

Všimnime si, že spoločným znakom tejto tradičnej filozofie mysle v oboch rovinách je abstrakcia mysle ako samostatnej entity či funkcie, viazanej na telo individuálneho subjektu, resp. iného individuálneho nositeľa, teda v každom prípade na *individuum* vyabstrahované z akéhokoľvek kontextu. O takejto myšli sa uvažuje ako o *danosti* (prirodzenej či vrodenej), ktorá sa dokonca pokladá za *differentia specifica* ľudského rodu, za jeho "božské svetlo" a pod. A ďalej, o takejto myšli sa v tradičnej filozofii uvažuje ako o *hotovej* myšli, ktorá vie od narodenia vnímať, myslieť, cítiť atď., teda fungovať vo svojom prostredí, pretože takto ju sformovali už predtým gény alebo biologická evolúcia. V ďalšom svojom fungovaní teda myseľ už akoby iba rozvíjala tieto svoje danosti, predispozície.

Analogicky tomu filozofi chápali aj ľudské myslenie:

1. *platonizmus*: myslenie je rozhovor duše so sebou samou, teda čosi súkromné, vnútorné, kontemplatívne, meditatívne, vykonávané najlepšie oddelene a izolovane od všetkého vonkajšieho diania, či už prírodného, alebo spoločenského; myslenie je čosi iba naše vlastné, čo nám nemôže nikto vziať; myslenie je celý vnútorný svet človeka utajený pred zrakom ostatných ľudí; nikto nevie a nemôže vedieť, na čo a ako práve myslíme; myslenie je tajomné a záhadné, odohráva sa v našej hlave, do ktorej nám nikto nevidí; a len myslením dospievame k tomu pravému poznaniu; myslenie a poznanie sú teda veľmi osobné a individuálne procesy;

2. *karteziанизmus*: v myšli ako zvláštnej a samostatnej substancii máme vrodené pojmy, ktoré jediné nám umožňujú pravé poznanie.

Vpád kognitívnej vedy. Na pozadí tradičnej filozofie mysle sa formovala aj multidisciplinárna kognitívna veda (tvorená nerovedou, kognitívnou psychológiou,

lingvistikou, počítačovou vedou, antropológiou a filozofiou), ktorej vznik sa datuje od istej konferencie na MIT 11. septembra 1956 ([3], xiii, 37). Vznik kognitívnej vedy, hoci ju zaujíma najmä pohľad do "vnútra" mysle, jej konštitúcia, architektúra a takisto práca mysle s reprezentáciami - čo je prístup analogický tradičnému ontologickému a epistemologickému poňatiu vo filozofii -, však znamenal kvalitatívny skok dopredu. Filozofické uvažovanie o mysli po vzniku kognitívnej vedy jednoducho už nemôže byť také, aké bolo tradične. Kognitívna veda v skutočnosti *preformulovala* problém ľudskej mysle na problém "*kognície*". To má aj pre filozofiu ohromné dôsledky, pretože kognícia ako predmet skúmania je *proces*, čím sa prekonáva nielen karteziánske substančné stanovisko, ale umožňuje to prekonať aj tradičné platónske stanovisko. Kognícia ako proces spracúvania informácií sa totiž nemusí viazať iba na ľudský mozog (môže ísť aj o počítač alebo iný stroj, o umelú inteligenciu), ba navyše musí prekračovať hranice "vnútorných" kognitívnych procesov smerom k interakcii s prostredím. Ľudská kognícia ako proces je súčasťou ľudského inteligentného správania a agencie svojho nositeľa vo svete, v ktorom sa nielen evolučne adaptuje, ale spôsobuje v ňom aj významné evolučné zmeny ([3], 91). Tento prístup umožňuje kognitívnej vede prekonávať tradičnú autonómiu mysle a hovoriť aj o "stelesnenej, situovanej a distribuovanej kognícii" ([3], 506-517), o sociokultúrne sprostredkovanom správaní ([3], 518-525) a o "sociálnej kognícii" ([3], 306-313). Informačné procesy sa stali základom nového univerzalizmu: kognitívna veda hľadá univerzálne kognitívne mechanizmy.

Súčasná filozofia mysle tak môže na základe kognitívnej vedy rozvinúť a poopraviť koncepciu dvoch základných aspektov tradičnej koncepcie mysle: *mysel'/telo* a *mysel'/svet*. Napríklad práce významného kognitívneho neurológa portugalského pôvodu A. R. Damasia, ktorý sa považuje za pokračovateľa W. Jamesa, nepoukazujú len na neoddeliteľnosť kognície a emócií, ale rozširujú reláciu *mysel'/telo* ozač na celé telo, nielen na mozog, k čomu neraz sklzáva aj sama kognitívna veda. Damasio napísal: "Myšlienka, že *mysel'* sa odvodzuje od celého organizmu, nemusí na prvý pohľad zapadnúť do očakávanej predstavy. V poslednej dobe sa koncept mysle presťahoval z bližšie neurčenej nehmotnej krajiny nikoho, kde *mysel'* sídlila v 17. storočí, do súčasného sídla v mozgu - čo je síce trochu degradácia, ale stále je to dôstojné bydlisko. Keď vychádzame z evolučnej biológie a ontogenézy (vývoj jedinca), môže sa zdať príliš trúfale predniesť myšlienku, že *mysel'* sama závisí od interakcií tela a mozgu. Sledujte ma však ďalej. Tvrdím, že *mysel'* vzniká na základe aktivity neuronálnych okruhov... Neuronálne okruhy jednoducho reprezentujú organizmus neustále, počas jeho zmien vyvolávaných podnetmi z fyzikálneho a sociokultúrneho prostredia i počas pôsobenia organizmu na toto prostredie. Nehovorím, že *mysel'* je v tele. Hovorím, že telo prispieva mozgu viac než len zabezpečením základných životných funkcií a modulačnými efektmi. Prispieva mu *obsahom*, ktorý je súčasťou a výsledkom práce normálnej mysle." ([4], 194-195)

Aj relácia *mysel'/svet* nadobúda dnes vďaka darvinizmu (a pod jeho vplyvom napr. aj pragmatizmu) inú podobu. Zdôrazňuje sa, že *mysel'* je primárne orgánom adaptácie a prežitia - treba ju teda definovať ako "riešiteľa adaptačných problémov". To je jej prvoradá funkcia a tomu sa prispôsobuje aj jej štruktúra - či už biologicky, alebo sociálne. Medzi *mysľou* a svetom (a teda aj človekom a svetom) je primárne kauzálny, nie

mentálny či epistemologický vzťah. Všetko, čo myseľ v sebe obsahuje - všetky svoje obsahy -, ona sama kreuje, pravda, v dôsledku a v procese interakcie so svetom. Poznanie je len naša kreácia, ktorú z istých dôvodov máme sklon vydávať za čosi iné, a je to lingvistická kreácia (napr. Nietzsche i neskorý Wittgenstein o tom vedeli svoje).

Čo je však mimoriadne významné, je toto: kognitívna veda nielenže prekonáva tradičné vedecké i filozofické poňatie dvoch základných relácií, v ktorých sa myseľ chápala a skúmala, ale zásadným spôsobom vnáša do celej problematiky tretiu reláciu: reláciu *mysleľ/jazyk*. Myseľ totiž nie je spojená len s telom či mozgom a s činnosťou celého tela, ale rovnako neoddeliteľne a významne aj s fenoménom, ktorý zásadne reflektovala filozofia 20. storočia - s jazykom. Práve jazyk je kľúčovým médiom fungovania a rozvoja mysle, a to dokonca do takej miery, že vznikla mimoriadne silná kognitivistická hypotéza o "jazyku mysle" - o identite mysle a jazyka [5].

Prevrat a pohyb, ktorý vniesla kognitívna veda do filozofie mysle, je obrovský a znamená prekonanie platonizmu a karteziánizmu "zvnútra". Tento pohyb by podľa môjho názoru mohol dospieť k tomu, že skúmanie kognitívnych procesov úplne nahradí tradičný pojem mysle, ktorý je zaťažovaný substančným poňatím. Nateraz pojem mysle popri filozofii používa ešte aj sama kognitívna veda a chápe ho ako počítačny (prirodzený alebo umelý) stroj, vykonávajúci operácie s informáciami. Napriek tomu si musíme položiť otázku: pokrýva uhol pohľadu a predmet kognitívnej vedy všetko, celú myseľ človeka? Odpovedá kognitívna veda na všetky otázky o ľudskej mysli, vedomí, psychike a správaní? Čo nám hovorí o sociokultúrnom aspekte mysle?

Predbežné zhrnutie. Ľudská myseľ prichádza na svet ako potenciálna vlastnosť či funkcia biologického orgánu (mozgu) ľudskeho jedinca s určitými danosťami, predispozíciami. Mohli by sme povedať, že je to "biologická" myseľ - ak by to nebol čudný termín (podobne ako "vrodená myseľ"). V žiadnom prípade by sme pri narodení človeka nemali hovoriť o "sociálnej" mysli alebo o socialite ľudskej mysle. Mali by sme hovoriť len o mozgu - vrodenej máme iba mozog ako orgán. To, že mozog je schopný neskôr fungovať v sociokultúrnych interakciách a meniť sa na myseľ - stávať sa myseľou, resp. "naberat'" na seba myseľ -, je práve tá úžasná vec, ktorú ani kognitívna veda zatiaľ uspokojivo nevysvetľuje.

Predbežná racionálna odpoveď na úvodné provokatívne otázky nám teda vychádza takto: Človek sa nerodí s myseľou, ale len s mozgom (a jeho mozog nemá žiadne sociokultúrne obsahy, teda zrejme ani vrodené pojmy). Má však nepochybne určité *vrodené kognitívne štruktúry*, ktoré vedia fungovať tak, že sa môžu stať nositeľom sociokultúrnych obsahov; tieto obsahy si správne fungujúci mozog vie nielen osvojiť, ale aj vytvárať. Mozog pri narodení nie je ani *tabula rasa*, ale nie je to ešte ani *mysleľ*. Ako sa mozog stáva myseľou? Odpoveď, ktorá sa jasne ponúka, je táto: Stáva sa ňou vďaka kultúre ako sociálnej interakcii bytostí, nadaných mozgami, prostredníctvom jazyka a významov (znakových systémov).

Reflexia relácie mysleľ/kultúra. Uviedli sme, že myseľ nefunguje iba v relácii s telom a mozgom, ale aj v relácii s jazykom, a že práve jazyk je kľúčovým médiom fungovania a rozvoja mysle.¹ Lenže práve vďaka jazyku a prostredníctvom neho je

mysel' neoddeliteľne spätá aj s kultúrou. Jazyk, ako vieme napríklad od neskorého Wittgensteina, nie je žiadna súkromná záležitosť. Jazyk je sociokultúrna záležitosť a cez jazyk vstupuje do mysle aj kultúra a formuje to, čo môžeme označiť ako jej obsah.² Práve "obsah mysle" je jedným z kľúčových pojmov, avšak skôr, než sa pokúsime ho načrtnúť, pozrime sa stručne do dejín ideí, ako sa formovala idea spojenia mysle s kultúrou:

1. *Vo filozofii* táto idea nie je nová: v zárodkoch ju nachádzame napr. u F. Bacona (jeho idoly trhu hovoria o tom, že "škodlivé myšlienky" máme vďaka spoločenskému styku) alebo u G. Vica (jeho požiadavka sociálno-historickej vedy ako kľúča k poznaniu človeka). Avšak až v 19. storočí filozofická reflexia mysle prekračuje základný tradičný vzťah myseľ/telo, a to najmä: v Hegelovej koncepcii rozumu; v Marxovej koncepcii ideológie a vedomia ako sociohistorického produktu praxe; v Nietzscheho presvedčení o spojení vedenia a moci (replikovanom u Foucaulta); v Diltheyovom vhl'ade do súvislosti medzi svetovým názorom a praktickým životom komunity; v Meadovej a Deweyho koncepcii sociálnej mysle; v Heideggerovom *Dasein*; vo formách života a jazykových hrách neskorého Wittgensteina i v behaviorizme G. Rylea; v Habermasovom komunikatívnom konaní; v postmodernom kontextualizme Rortyho a Derridu; v antikarteziánizme feministickej filozofie. Všetky tieto filozofie sa usilujú povedať, že kľúčom k myšli (mentálnemu) je vlastne sociokultúrne. Napokon, ani súčasná filozofia mysle už celkom nemarginalizuje sociokultúrny kontext, ba konštitúciu mysle (tzv. naratívne ťažisko v teórii Ja u Dennetta, Davidsonova koncepcia komunikácie).

2. *V sociológii*, napríklad v Durkheimovom pojme kolektívneho vedomia spojeného s organizáciou komunity (kolektívne predstavy, kolektívne myslenie); vo Weberovej teórii sociálneho konania (obsahy mysle viazané na sociálne konanie); v sociológii poznania Mannheim, Schelera, Simmela a Schutza (sociálne štruktúry a väzby štruktúrujú náš psychický, duchovný život); v etnometodológii H. Garfinkela (situačné, resp. situované myslenie); v sociálnom konštrukcionizme Bergera a Luckmanna; v súčasnej sociológii kultúry. Všetky tieto sociologické koncepcie hovoria o podstatnej spätosti reálneho ľudského myslenia so sociálnym životom a dianím.

3. *V sociálnej/kultúrnej antropológii* najmä v prácach F. Boasa a C. Geertza, rovnako v súčasných široko rozvinutých kultúrnych štúdiách.

4. *V psychológii* v tzv. "druhej psychológii" W. Wundta (psychológia národov); u P. Janeta (sociogenéza psychiky); v sociálnej psychológii G. H. Meada (komunikácia a sociálna konštrukcia Ja); v kultúrno-historickej koncepcii L. Vygotského a A. R. Luriju; v súčasnom sociálnom konštrukcionizme K. Gergena a v kultúrnej psychológii (Shotter, Shweder, Cole, Wertsch); v sociálno-kognitívnej koncepcii R. Harrého.

Tradične sa myseľ a kultúra oddeľovali ako čosi "vnútorné" a "vonkajšie". Tak aj psychológia bola oddelená od sociológie, ale aj sociálnej a kultúrnej antropológie... Dnes môžeme vidieť tendenciu k prekonávaniu hraníc medzi nimi, k postdisciplinarite.

¹ Je zrejme, že nemusíme polemizovať o tom, či sa ľudská myseľ rozvíja: svedčia o tom celé ľudské dejiny, civilizácia a kultúra.

² Kognitívna veda berie sociokultúrnu povahu jazyka s rezervou, pretože primárne vychádza z Chomského. S. Pinker v jednej zo svojich prác dokazuje, že jazyk nie je "kultúrny artefakt", ale "biologický inštinkt" [16]. Táto otázka je natoľko zložitá, že aj Pinkerove závery je potrebné nateraz brať s rezervou.

Napokon, problém vzťahu mysle a kultúry už neignoruje ani kognitívna veda. V rámci nej ho reflektuje *kognitívna antropológia*, ktorá uznáva, že mnohé rozdiely v myslení, vnímaní, usudzovaní nie sú len kultúrne modifikované či determinované, ale sú priamo kultúrou konštituované (vo vnímaní, pamäti, usudzovaní). Kognitívna antropológia analyzuje kultúrne schémy a modely, ktoré ovládajú naše myslenie i konanie ([3], 140-145).

Netreba vari zdôrazňovať, že reflexia relácie mysle a kultúry nijako nenahrádza reflexiu relácií myseľ/telo a myseľ/svet. Touto reflexiou sa koncepcia mysle rozširuje a možno i kompletizuje o jeden zásadný komponent. Zisťujeme, že ľudská myseľ sa ako sociálna (sociokultúrna) nerodí, ale sa ňou stáva, a to v ontogenetickom vývoji jednotlivca.

V akom zmysle môžeme teda hovoriť o tom, že myseľ je "sociálna" alebo "socio-kultúrna"? V čom spočíva sociokultúrny aspekt mysle? Zrejme v tom, že myseľ používa človek nie ako čisto prírodná, ale ako celostná sociokultúrna bytosť. Podstatná je v tejto rovine otázka, prečo používame myseľ tak, ako ju používame? Ide teda o "spôsoby, ktorými sociokultúrne podmienky doladujú a upravujú kognitívnu skúsenosť...", spôsoby, akými sa kognícia mení v rozdielnych kultúrnych kontextoch" ([7], 3), spôsoby, akými sa kognitívne stáva súčasťou fungovania sociokultúrnych štruktúr a funguje v nich. Ide o to, že bez sociokultúrneho millieu, interakcie a komunikácie by naša myseľ nebola taká, aká je, vôbec by sa nevyvíjala tak, ako sa vyvíja. Nejde však len o akýsi vonkajší sociokultúrny kontext. Môžeme tvrdiť oveľa silnejšie: Myseľ je imanentne sociokultúrna a zrelá myseľ dospelého človeka je *sociokultúrny produkt*. Človek sa nerodí s (hotovou) myseľou - myseľ nie je hotová danosť, ale je to produkt vývoja, ktorý závisí práve od kultúry, kultivácie, kultúrnych podnetov a možností.

Mozog sám osebe nie je myseľou ani nemá myseľ - len socializovaný a kultivovaný mozog sa stáva myseľou alebo nositeľom kvality, ktorú nazývame "myseľ". Myseľ nie je biologický orgán ani prirodzený druh. Myseľ je sociokultúrna kvalita a funkcia mozgu, t.j. ľudský mozog ako orgán funguje a rozvíja sa ako myseľ, avšak iba vďaka socio-kultúrnym interakciám jeho nositeľa. Nie myseľ, ale mozog je počítač, procesor informácií, pretože myseľ je niečo viac: myseľ je generátor, analyzátor a komunikátor (procesor) významov a významy sú iba sociokultúrne. Myseľ je to, čo mozog "robí", vykonáva - ale znova iba v sociokultúrnej interakcii ľudí. To len my sami nazývame činnosť mozgu myseľou, vedomím, skúsenosťou - my sme teda "vynašili" svoju vlastnú myseľ, príroda a evolúcia nám dala iba mozog ako orgán.

Obsah mysle. Pojem "obsah mysle" v sociokultúrnom kontexte je potrebné zrejme odlišiť od tradičného pojmu "mentálny obsah", používaného vo filozofii mysle. Súčasná analytická filozofia mysle hovorí nielen o mentálnom obsahu, ale aj o mentálnej reprezentácii, o mentálnych udalostiach, stavoch a procesoch, ktoré majú obsah. Týmto obsahom sú objekty, vlastnosti a vzťahy, napr.: vidieť otvorené dvere, veriť v boha, počítať niečo atď. ([8], 219). Nemusi však vždy ísť o "konceptuálny obsah", teda obsah pojmov, môže ísť aj o zmyslový, perceptuálny obsah, obsah predstáv, pocitov a vnemov. Nezáleží ani na tom, či ide o vedomé alebo nevedomé stavy mysle - všetky majú obsah. Obsahom mysle môže, ale nemusí byť poznanie či pravda. Obsahom mysle môže byť aj fikcia, klam, ilúzia či akákoľvek iná fantázia ako náš produkt, konštrukcia. Bez poznania

obsahu mysle druhých sa nevieme dorozumieť ani interpretovať ich správanie. Obsah mysle (nielen rozumu, ale aj emócií) môže byť aj hybnou silou konania, napr. to, že si myslím, že niekto ublížil mojej dcére, ma vedie k tomu, že zavolám na políciu.

Analytická filozofia mysle teda vykladá - nepochybne správne - pojem "mentálny obsah" prostredníctvom dvoch ďalších pojmov:

1. *intencionalita*: obsah mysle je totožný s tým, že myseľ je "o niečom", teda obsahom je buď objekt sám (empirický), alebo výpoveď o tomto objekte (propozícia);
2. *reprezentácia*: obsah mysle je totožný s nejakým mentálnym či kognitívnym obrazom, modelom niečoho, čo existuje mimo mysle.

Lenže analytická filozofia mysle chápe intencionalitu a reprezentáciu čisto mentalisticky ako nejakú vnútornú vlastnosť alebo schopnosť mysle a nekladie si otázku o sociokultúrnej povahe intencionality a reprezentácie. To je práve obmedzenie, ktoré treba prekonať, pretože obsah našich myslí, aj keď je konštruovaný nimi samými, vždy závisí od vzťahov človeka zo svetom. O obsahu svojej mysle vypovedáme v jazyku alebo v nejakom znakovom systéme.

Jednou z ciest prekonania mentalistického chápania intencionality a reprezentácie je sociálno-psychologický pojem "sociálnych reprezentácií".³ V žiadnom prípade sa bez pojmu reprezentácie neobídeme.⁴ Reprezentácia nemusí byť nutne mentálnym "zrkadlením"; reprezentácia je jednoducho "zastupovanie". Na reprezentáciu v tomto zmysle používame množstvo symbolov (symbolických foriem): lingvistických, obrazových atď. Napríklad Peircova teória znakov, v ktorej hovorí o ikonách, indíciách a symboloch, vôbec nepredpokladá reprezentáciu v epistemologickom zmysle, ktorú Rorty oprávnené kritizuje a odmieta. Peircov pragmatizmus veľmi dobre akomoduje termín reprezentácie a nepotrebuje ho zrušiť. Reprezentácia podľa Peircea (ale napr. i N. Goodmana) je dokonca pragmaticky funkčná, pretože mnohé symboly sú len konvenčné, dohodnuté, zaužívané, nepresné, teda sú produktom a konštrukciou komunity a plnia pragmatické funkcie celkom dobre bez toho, aby museli byť pravdivé v zmysle tradičnej korešpondenčnej teórie pravdy. Dokonca nejaký znak je reprezentáciou len vtedy, ak je konvenciou a ak existuje systém jeho dekodovania, teda interpretácie.

Reprezentácia je nepochybne intencionálna, pretože je "o niečom" (referuje na niečo, má svoj objekt, teda obsah). Reprezentácie, ktoré vytvárame a používame vo svojej činnosti na to, aby sme mysleli a hovorili o niečom, majú predovšetkým funkciu zastupovania, nie zrkadlenia, a to preto, aby sme vedeli s objektom, ktorý je obsahom reprezentácie, lepšie prakticky narábať. Ak sú obsahom mysle reprezentácie, tak tieto reprezentácie nie sú len "mentálne" - sú rovnako aj "sociálne", t. j. nevznikli by bez sociokultúrnej interakcie individuí a komunity. A konkrétny obsah našich myslí (to, ako myslíme a prečo myslíme práve tak) je daný našou kultúrnou identitou.

³Priekopníkom teórie sociálnych reprezentácií je S. Moscovici [9]. U nás túto teóriu rozpracúva J. Plichtová [10].

⁴Známy Rortyho antireprezentacionizmus je zameraný len proti mentalistickému variantu chápania reprezentácie ako "zrkadlenia" sveta myslí. Túto ideu Rorty prevzal od Huma, podľa ktorého "idey nereprezentujú nič, iba seba samy". Avšak Rorty by zrejme namiesto o antireprezentacionalizme mal hovoriť len o "antikorešpondencializme".

Ak čo len pripustíme, že myseľ je sociokultúrna konštrukcia, znamená to, že myseľ odlišujeme od mozgu, pretože mozog je produkt biologickej evolúcie. Môžeme teda povedať, že myseľ je produkt sociokultúrnej evolúcie a sociokultúrna konštrukcia.

Alebo ešte inak: Kultúra je zdrojom obsahu a rozvoja mysle. Pre ďalšie skúmanie a teóriu mysle sa preto ukazuje ako mimoriadne dôležitá odpoveď na otázku "Čo je kultúra?"

Záver. Vyšli sme z toho, že existujú dva prístupy k mysli a mysleniu: kognitivistický a sociokultúrny. V pozadí oboch je istá koncepcie (sebainterpretácia) človeka. V prípade prvého je to predstava človeka ako abstraktného individua, u ktorého sa predpokladá myseľ buď ako substancia, alebo aspoň ako funkcia (ako čosi samostatne fungujúce a centrálné v človeku). V prípade druhého je to predstava človeka ako celostnej sociokultúrnej bytosti, ktorú nemožno myslieť bez kultúry a jazyka. Tento prístup znamená, že ľudská myseľ (a všetky mentálne fenomény, teda myslenie, vedomie, cítenie, ba aj poznanie, celá "duchovná" sféra) neexistujú a nefungujú inak ako sociokultúrne; že ak je mentálne vlastnosťou či produktom mozgu (ved' predsa mentálne v tomto zmysle majú aj zvieratá), tak toto mentálne má sociokultúrny obsah a jeho rozvoj je sociokultúrnym procesom i produktom tohto procesu. Tak nachádzame nielen "myseľ v kultúre", ale aj "kultúru v mysli".

Kým kognitivismus sa orientuje na univerzálne, sociokultúrny prístup chce vysvetliť rozdiely v myslení ([3], 145). Avšak dôležité je toto: Oba prístupy nie sú navzájom alternatívne - sú komplementárne, hoci ich komplementaritu a kompatibilitu nie je ľahké demonštrovať ([7], 2-3). Sociálne nestojí proti biologickému a kultúrne proti prírodnému. Tradícia vo filozofii a psychológii, vo všetkých sociohumanitných vedách, ktorá dokazovala, že človek, a teda aj myseľ sú sociokultúrne svojou podstatou, mala pravdu, robila však zároveň tú chybu, že chcela nahradiť jedno druhým, akoby biologické a prírodné hralo u človeka už len podradnú rolu. Túto chybu by sme dnes už nemali opakovať, aj keď akcentujeme sociokultúrnu povahu mysle.

LITERATÚRA

- [1] CALVIN, W. H.: *Ako myslí mozog*. Bratislava, Kalligram 2000.
- [2] CHURCHLAND, P. S.: *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of Mind-Brain*. Cambridge, Mass., MIT Press 1986.
- [3] BECHTEL, W. - GRAHAM, G.: *A Companion to Cognitive Science*. Oxford, Blackwell 1998.
- [4] DAMASIO, A. R.: *Descartesův omyl*. Praha, Mladá fronta 2000.
- [5] FODOR, J.: *The Language of Thought*. Cambridge, Mass., MIT Press 1975.
- [6] PINKER, S.: *The Language Instinct*. Harmondsworth, Penguin Books 1995.
- [7] CERULO, K. A.: *Culture in Mind*. New York - Londýn 2002.
- [8] GUTTENPLAN, S. (ed.): *A Companion to the Philosophy of Mind*. Oxford, Blackwell 1994.
- [9] MOSCOVICI, S.: "The Phenomenon of Social Representations." In: R. M. Farr -

- S. Moscovici (eds.): *Social Representations*. Cambridge, Cambridge University Press 1984.
- [10] PLICHTOVÁ, J.: "Sociálne a mentálne reprezentácie." In: Višňovský, E., Popper, M., Plichtová, J. (eds.): *Problém mentálneho: filozoficko-psychologické štúdie*. Bratislava, Veda 2001.

Príspevok vznikol v KVSBK SAV, Bratislava ako súčasť grantového projektu VEGA č. 2/7208/20.

Doc. PhDr. Emil Višňovský, CSc.
KVSBK SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR
ksbkemvi@savba.sk